

SLOBODAN MILOŠEVIĆ PRZECIWKO DOKTRYNIE „SŁABA SERBIA — MOCNA JUGOSŁAWIA” (1986–1992)

PIOTR ŻUREK

ABSTRACT. *Slobodan Milošević against the doctrine of „weak Serbia — strong Yugoslavia“ (1986–1992).* At the beginning of the 1980s, Serbia became convinced that there was a policy in the SFRY aimed at weakening the country's most numerous nation — the Serbs. Slobodan Milošević gained political capital on his opposition to the doctrine of 'weak Serbia — strong Yugoslavia'. In the face of the collapse of Yugoslavia, the Serbian leader tried to transform the SFRY into a Serb-centric state. At the outbreak of the war, Milošević led to the establishment of the Federal Republic of Yugoslavia. According to the concept of the Serbian president, all Serbian lands were to unite around this country.

STRESZCZENIE. Na początku lat osiemdziesiątych XX wieku, w Serbii utarło się przekonanie, że w SFRJ jest prowadzona polityka mająca na celu osłabić najlicniejszy naród państwa — Serbów. Na przeciwstawieniu się doktrynie „słaba Serbia — mocna Jugosławia” kapitał polityczny zdobył Slobodan Milošević. W obliczu rozpadu Jugosławii serbski lider próbował przebudować SFRJ w państwo serbocentryczne. W momencie wybuch wojny Milošević doprowadził do powołania SRJ. Według koncepcji serbskiego prezydenta wokół tego państwa miały zjednoczyć się wszystkie ziemie serbskie.

Author: Piotr Żurek, Akademia Techniczno-Humanistyczna, Wydział Humanistyczno-Społeczny, ul. Wilłowa 2, 43-309 Bielsko-Biała, pzurek@ath.bielsko.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0001-6957-1862>

Keywords: Slobodan Milošević, Serbia, Anti-bureaucratic revolution, breakup of Yugoslavia

Słowa kluczowe: Slobodan Milošević, Serbia, antybiurokratyczna rewolucja, rozpad Jugosławii

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXVIII/2, Poznań 2021, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 141–159, ISBN 978-83-66355-84-2, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

doi.org/10.14746/bp.2021.28.24

U ŹRÓDEŁ MITU DOKTRYNY „SŁABA SERBIA — MOCNA JUGOSŁAWIA” (*SŁABA SRBIJA — JAKA JUGOSŁAWIJA*)

Według mało wiarygodnych źródeł Josip Broz Tito miał kiedyś powiedzieć „mocna Jugosławia potrzebuje słabej Serbii” (*jaka Jugosławija treba slabu Srbiju*)¹. To rzekome stwierdzenie jugosłowiańskiego marszałka wydaje się jedynie wymysłem kryty-

¹ „Nova Hrvatska”1989, nr 31, s. 97.

ków jego polityki czy też dobrze propagandowo zmontowaną odwróconą parafrazą dawnego hasła „mocna serbskość mocna Jugosławia” (*jako srpstvo jaka Jugoslavija*). Mianowicie w Królestwie Jugosławii (KJ) stało się ono mottem czasopisma „Srpski glas”, będącego organem prasowym Serbskiego Kulturalnego Klubu (1936–1941). Przypomnijmy, iż postawa polityczna tej organizacji legła później u fundamentów ideologii ruchu czetnickiego Draży Mihailovicia (*Ravnogorski pokret*)². Niemniej na bazie pewnej manipulacji w serbskiej świadomości zrodził się mit, że w titowskiej Jugosławii była prowadzona polityka oparta na doktrynie, którą bardziej znano pod hasłem: „słaba Serbia — mocna Jugosławia”. Po raz pierwszy upublicznił ją w 1981 roku Lazar Koliševski, reprezentant Macedonii w Prezydium Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ). Miało to miejsce wiosną 1981 roku, po stłumieniu demonstracji Albańczyków w Kosowie. L. Koliševski, krytykując albańskie kierownictwo Kosowa, zarzucił mu właśnie realizację rzekomej doktryny „słaba Serbia — mocna Jugosławia”³.

Przekonanie o istnieniu tego kierunku w oficjalnej polityce władz zostało rozpropagowane za pośrednictwem Memorandum Serbskiej Akademii Nauki i Sztuki (SANU). Nieautoryzowaną i roboczą wersję tego dokumentu po raz pierwszy opublikowano we wrześniu 1986 roku w serbskim dzienniku „Večernje novosti”⁴. Według Memorandum, *idea wiodącą* polityki prowadzonej w Jugosławii po 1945 roku była doktryna „słaba Serbia — mocna Jugosławia”. Miała ona prowadzić do tego, że Serbii, *jej gospodarczemu rozwojowi i politycznej konsolidacji stawiano coraz większe ograniczenia*. Zdaniem autorów dokumentu, uwidaczniało się to w tym, że liczne skupiska narodu serbskiego w Jugosławii znajdowały się poza macierzystą republiką. W Memorandum krytykowano przyjęcie w socjalistycznej Jugosławii zasady o wyższości suwerenności republik nad suwerennością narodów. Jej funkcjonowanie miało, według sygnatariuszy dokumentu, odzwierciedlać *tendencję, aby naród serbski utrzymywał pod stałą kontrolą*. Za niesprawiedliwość uznawano, że zasada ta została rozszerzona w konstytucji SFRJ z 1974 roku, gdy Serbia, jako jedyna republika jugosłowiańska została *faktycznie podzielona na trzy części*, wskutek utworzenia dwóch okręgów autonomicznych (Kosowo i Metochii oraz Wojwodiny)⁵.

O istnieniu doktryny „słaba Serbia — mocna Jugosławia” w polityce socjalistycznej Jugosławii mówił także Slobodan Milošević np. podczas procesu przed

² Đ. Slijepčević, *Jugoslavija uoči i za vreme drugog svetskog rata*, Minhen 1978, s. 171; M. Samardžić, *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta*, t. 1, Kragujevac 2005, s. 62; J. Bakić, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Beograd 2001, s. 286.

³ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, t. 3, Beograd 1988, s. 449; D. Jović, *Jugoslavija — država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)*, Zagreb 2003, s. 294.

⁴ Od tego momentu opublikowano wiele „zmanipulowanych” wersji tego dokumentu. Jego pełny, zatwierdzony i autentyczny tekst ukazał się drukiem w latach 1995 i 2002. Zob: K. Mihailović, V. Krestić, „*Memorandum SANU*”. *Odgovori na kritike*, SANU, Beograd 1995; K. Mihailović, V. Krestić, „*Memorandum SANU*”. *Pod udarima politike*, Borba, Beograd 2002, zob. D. Jović, op. cit., s. 362–363.

⁵ K. Mihailović, V. Krestić, op. cit., Beograd 1995, s. 131–132.

Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii w Hadze (2001–2006). Podczas rozpatrywania sprawy na korzyść oskarżonego zeznawał jeden z autorów Memorandum SANU, Kosta Mihailović, który na prośbę byłego prezydenta Serbii zdefiniował tę doktrynę:

Tak więc ja bym powiedział, że była to jedna cyniczna idea prowadzenia polityki wobec Serbii w Jugosławii po II wojnie światowej. Ona ma, może mieć, tylko jedno znaczenie, iż należy utrzymywać Serbię pod polityczną i ekonomiczną kontrolą, żeby uczynić ją słabą, aby nie mogła reagować jak inni dominują, jak dominują nad nią⁶.

Będąc u władzy, S. Milošević był przekonany, że jako prezydent jugosłowiański i serbski prowadził politykę wzmocnienia ekonomicznego oraz politycznego Serbii, która stanowiła przeciwwagę dla wcześniejszych działań władz socjalistycznej Jugosławii. Elementy tej strategii możemy dostrzec w sprowokowanym przez niego w roku 1989 sporze ekonomicznym ze Słowenią⁷. Jednak najbardziej widoczne były jego dążenia w kierunku utrzymania i jednocześnie poszerzenie serbskiego terytorium państwowego i narodowego. W pierwszym rządzie chodziło o niedopuszczenie do utraty okręgów autonomicznych, kontrolowanie Czarnogóry a w dalszej perspektywie o przesunięcie granic Serbii.

SLOBODAN MILOŠEVIĆ I MEMORANDUM SANU

Na skutek rozgrywających się na początku lat osiemdziesiątych wydarzeń w Kosowie, w kierownictwie Związku Komunistów Serbii (ZKSR) coraz głośniej eksponowano tezę, że Serbia znajdowała się w nierównoprawnej pozycji wobec innych republik tworzących federację. Jak tłumaczono, tylko ona posiada okręgi autonomiczne, które w wielu kwestiach cieszyły się przywilejami równymi republikom. Wedle opinii, przywoływanej przez wielu serbskich działaczy partyjnych, w rzeczywistości Socjalistyczna Republika Serbii stanowiła „federację w federacji”. Jednocześnie zwracano uwagę, że blisko dwumilionowa rzesza ludności serbskiej, zamieszkująca Chorwację oraz Bośnię i Hercegowinę (BiH) nie mogła korzystać z żadnego statusu autonomicznego⁸. Pod wpływem nabrzmiewającego kryzysu w Kosowie co bardziej radykalne kręgi politycznej w Serbii zaczęły się nawet opowiadać za rewizją ówczesnej konstytucji. Różnice w stosunku do przyszłości statusu Kosowa legły u podstaw ostrego konfliktu w ramach kierownictwa ZKSR. Pozornie tylko złągodniał on w kwietniu

⁶ *Proces Slobodana Miloševića (IT-02-54), Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti*, przesłuchanie Kosta Mihailovića (16.12.2004), *Fond za humanitarno pravo*, s. 381–383.

⁷ P. Żurek, *Słowenia w walce o niepodległość (1980–1992). Wyjść z cienia Jugosławii*, Kraków 2019, s. 87–88.

⁸ R. Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sarajevo 2000, s. 88–91.

1984 roku, gdy na czele Komitetu Centralnego (KC) ZKSR stanął Ivan Stambolić⁹. Nowy przewodniczący nie był w stanie uciszyć coraz silniejszych głosów opowiadających się za przeprowadzeniem zmian systemowych w federacji i republice. W tym samym czasie na forum partyjnym po raz pierwszy odważono się na otwartą krytykę Josipa Broz Tity. Podczas XIV plenum KC Związku Komunistów Jugosławii (ZKJ), w październiku 1984 roku, część serbskich działaczy na czele z Drażą Markoviciem starała się przeforsować koncepcję ograniczenia autonomii okręgów i wzmocnienia władzy centralnej. Głos w tej sprawie zabrał także S. Milošević, natenczas przewodniczący Miejskiego Komitetu Belgradu. Co prawda w swoim wystąpieniu podzielał on raczej umiarkowane poglądy ścisłego kierownictwa KC ZKSR, to jednak stwierdził, że kierownictwo powinno poważnie rozważyć bardziej drastyczne kroki, nawet jeśli doprowadzą one do pogłębienia kryzysu w federacji i republice. Podkreślił, że należało zadbać o jedność szeregów i pokonać separatyzm, zagrażający integralności serbskiej: *jeśli polityka dezintegracji i separatyzm nie zejść ze sceny, to społeczeństwo nie ma perspektywy. Ono może się tylko rozpaść*¹⁰.

S. Milošević był jednak wówczas jeszcze zbyt słaby politycznie, aby postawić bardziej konkretne postulaty. Z biegiem czasu sytuacja zaczęła się jednak zmieniać. Na początku 1986 roku I. Stambolić objął stanowisko przewodniczącego Prezydium Serbii, a na swoją dotychczasową funkcję zarekomendował S. Miloševicia, który bez większych problemów został wybrany na przewodniczącego KC ZKSR. Od tego momentu dały o sobie znać ambicje tego polityka, który z jednej strony akcentował dramatyczną sytuację Serbów w Kosowie, z drugiej dostrzegał kapitał polityczny, związany z potęgującymi się wśród Serbów nastrojami nacjonalistycznymi. Na tej podstawie budował on swoją, opozycyjną wobec I. Stambolicia frakcję polityczną. Nie zważał nawet na to, że ten ostatni przez długi czas był kimś w rodzaju jego patrona politycznego, który niejednokrotnie wspierał dążenia S. Miloševicia w kierunku stanowisk dyrektorskich czy partyjnych. Co ciekawe, I. Stambolić także opowiadał się za wzmocnieniem kontroli Belgradu nad Kosowem, choć uważał, że w tej kwestii należało jednak porozumieć się z Albańczykami¹¹. Jego stanowisko zostało skrytykowane przez serbskie kręgi intelektualne, stojące za Memorandum SANU¹².

Publikacja Memorandum wywołała kontrowersje zarówno w sferach politycznych, jak i intelektualnych Jugosławii. Według relacji jednego z współautorów dokumentu, Mihaila Markovicia:

⁹ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista*, „Istorija 20 veka” 2006, nr 1, s. 9–18.

¹⁰ S. Ramet, *Balkanski Babilon. Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*, Zagreb 2005, s. 37–38.

¹¹ *Kovanje antijugoslovenske zavere*, t. 1, Beograd 2006, s. 45; por. J. Targalski, *Kres jugokomunizmu*, Poznań 2011, s. 143.

¹² I. Stambolić, *Put u bespuće*, Beograd 1995, s. 117–119.

Opublikowanie tego niedokończonego tekstu w gazetach miało taki skutek, że tygodniami prowadzono nagonkę przeciwko Akademii [...] Ivan Stambolić, prezydent Republiki bardzo ostro napadał Akademię. Uważał, iż tym wbito nóż w plecy Jugosławii i [...] domagano się pociągnięcia do odpowiedzialności ludzi, którzy napisali ten dokument¹³.

Choć S. Milošević nie odważył się wówczas publicznie odnieść się do haseł zawartych w Memorandum SANU, to jednak w kuluarach namawiał on I. Stambolicia do współpracy z literatem i członkiem akademii Dobricą Ćosićem oraz zbliżenia się do serbskich nacjonalistów¹⁴. Przypomnijmy, że w młodości D. Ćosić był zagorzałym komunistą i znajdował się w łaskach Tity. Należał do tzw. grupy Aleksandra Rankovicia, nie ukrywał poglądów centralistycznych, które z czasem ewoluowały w kierunku serbocentryzmu w skrajnym wydaniu. W 1968 roku, dwa lata po upadku A. Rankovicia, D. Ćosić wystąpił z publiczną krytyką ówczesnej polityki władz w Kosowie, w szczególności zwrócił uwagę, że dopuszczały one do prześladowań tamtejszych Serbów przez albańską większość. Jego opinie wywołały polityczne trzęsienie ziemi, wskutek czego przeszedł do opozycji i poświęcił się pracy intelektualnej. Wkrótce skupił jednak wokół siebie grupę zwolenników i został przyjęty do SANU. Po śmierci J. Tity poglądy D. Ćosića cieszyły się rosnącą popularnością wśród intelektualistów, co sprawiło, że w SANU wyrósł na swoistego guru. W okresie rozpadu SFRJ nacjonalistyczna propaganda określała go takimi epitetami jak *ojciec narodu* czy *ideolog Wielkiej Serbii*¹⁵. Oczywiście poglądy D. Ćosića były doskonale znane autorom Memorandum SANU, można nawet uznać, że zostały one w tym dokumencie rozwinięte i naukowo podbudowane¹⁶. S. Milošević, proponując I. Stambolicowi współpracę z D. Ćosićem, zapewne wiedział, że był on liderem wpływowej „grupy intelektualnej”, domagającej się większego wpływu na ówczesną politykę Serbii. Wiele wskazuje na to, że do rozmowy Milošević–Stambolić doszło na krótko przed opublikowaniem Memorandum. Wiadomo, że D. Ćosić już na początku września 1986 roku prywatnie sugerował I. Stambolicowi konieczność ukierunkowania polityki serbskiej na kwestie *narodową*. Zalecał, aby *dokończyć rozpoczętą pracę i stworzyć państwo, w którym będą żyli wszyscy Serbowie*. Jednocześnie D. Ćosić ostrzegwał, że w przeciwnym razie I. Stambolić mógł po prostu zniknąć ze sceny politycznej. Innymi słowy akademik ostrzegwał, że autorzy Memorandum *swój projekt przekażą komu innemu*. Zapewne miał na myśli ambitnego S. Miloševicia¹⁷.

¹³ *Proces Slobodana Miloševicia (IT-02-54), Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkriпти, przesłuchanie Mihailo Markovicia (17.11.2004), Fond za humanitarno pravo, s. 185–186.*

¹⁴ K. Nikolić, *Srpska književnost i politika 1945–1991*, Beograd 2012, s. 244; I. Stambolić, op. cit., s. 233.

¹⁵ D. Ćosić, *Kosovo*, Beograd 2004, s. 10–64; O. Milosavljević, *Jedno (ne)razumevanje Jugoslavije: Ranković na prekretnici*, [w:] *Dijalog povjesničara istoričara*, Zagreb 2005, s. 417–430; L. Perović, *Dominantna i neželjena elita. Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)*, Beograd 2015, s. 11–55.

¹⁶ L. Perović, op. cit., s. 44–46.

¹⁷ Zob. V. Stevanović, *Dnevnik samoće*, Beograd 2011.

Nieprzypadkowo pod koniec roku 1986 w przemówieniach S. Miloševicia możemy odnaleźć elementy ideologiczne, tożsame z tymi, które uwzględniono w Memorandum SANU. Przede wszystkim jest to widoczne w lansowanej przez niego koncepcji równoprawności Serbii i jej „jedności”. I tak, według serbskiego przewodniczącego *Socjalistyczna Republika Serbii musi uzyskać status jakiego nie posiada, status Republiki, równoprawnej z wszystkimi innymi republikami Jugosławii*. Jego zdaniem Serbia nie mogła być ograniczona poprzez pozycje okręgów autonomicznych. Równoprawność należało osiągnąć poprzez „jedność terytorialną”¹⁸ i „jedność nacji”¹⁹. Stanowisko to zostało dobrze przyjęte przez akademików SANU, a także szersze serbskie kręgi intelektualistów serbskich²⁰. S. Milošević w przeciwieństwie do I. Stambolicia umiejętnie szermował zarówno sloganami demokratycznymi, jak i nacjonalistycznymi, ale największą popularność S. Milošević zyskał głosząc hasła likwidacji autonomii Albańczyków w Kosowie. Warto wspomnieć, że zdaniem I. Stambolicia jego upadek polityczny, który nastąpił po objęciu władzy przez S. Miloševicia był efektem „szerszego spisku” związanego z publikacją Memorandum SANU²¹.

W kwietniu 1987 roku w Kosowym Polu S. Milošević, wypowiadając w kierunku kosowskich Serbów hasło „Nikomu nie wolno was bić”, ostatecznie zapowiedział obranie radykalnie nacjonalistycznego kierunku w serbskiej polityce. I chociaż zdanie to wypowiedział on spontanicznie, pod presją tłumu, to jednak w medialnych przekazach wywarło ono piorunujące wrażenie na serbskim społeczeństwie²². Po tych wydarzeniach S. Milošević, inspirując się poglądami D. Ćosicia, otwarcie nawiązywał do serbocentryzmu²³. Rozstrzygnięcie konfliktu pomiędzy nim a I. Stambolicem nastąpiło podczas VIII plenum ZKSR, w dniach 23 i 24 września 1987 roku. Pod presją S. Miloševicia odwołano przewodniczącego Miejskiego Komitetu Belgradu Dragišę Pavlovicia, uznawanego za największego krytyka nowej polityki wobec Kosowa. Była to porażka I. Stambolicia, który 14 grudnia 1987 roku podał się do dymisji z funkcji prezydenta Serbii. Milošević stał się wówczas najsilniejszym politykiem w republice, jego aspiracje zaczęły sięgać poziomu ogólnojugosłowiańskiego. Od tego momentu w jego karierze rozpoczął się okres tzw. Rewolucji Antybiurokratycznej²⁴.

¹⁸ S. Milošević, *Czas rozstrzygnięć*, Warszawa 1990, s. 102, 106–108, 131.

¹⁹ K. Nikolić, „*Ili će Srbija biti republika, ili će prestati da postoji*” — *ustavne promene u Srbiji 1989*, „*Istorija 20 veka*”, 2012, nr 2, s. 169.

²⁰ *Proces Slobodana Miloševicia. (IT-02-54). Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti*. Przesłuchanie Kosty Mihailovicia (17.12.2004), *Fond za humanitarno pravo*, s. 422.

²¹ I. Stambolić, op. cit., s. 117–131, 241–249; L. Sell, *Slobodan Milosevic and the destruction of Yugoslavia*, Durham 2002, s. 46.

²² Zob. K. Nikolić, „*Niko ne sme da vas bije*”. *Slobodan Milošević u Kosovu Polju 24–25. april 1987*, Beograd 2006.

²³ L. Cohen, *Serpent in the bosom. The Rise and fall of Slobodan Milošević*, Boulder 2001, s. 85; D. Jović, *Osmi sjednica: uzroci, značaj, interpretacije*, [w:] *Slobodan Milošević: Put ka vlasti*, red. D. Jović, M. Pavlović, V. Petrović, Beograd 2008, s. 61–62.

²⁴ B. Jović, *Knjiga o Miloševiću*, Beograd 2001, s. 31–40; D. Jović, *Osmi sednica*, s. 33–67.

REWOLUCJA ANTYBIUROKRATYCZNA

Antybiurokratyczna rewolucja w pierwszym rządzie polegała na wymianie na każdym szczeblu hierarchii kierownictwa ZKSR, ludzi nielojalnych wobec S. Miloševicia, który był lansowany na nowego wodza narodu — nowego Titę. Nieprzypadkowo też w ówczesnej Serbii jego fotografie zaczęły się pojawiać w sąsiedztwie portretów marszałka. Odwołując się do rzekomej *niesprawiedliwości*, dotyczącej Serbów w federacji jugosłowiańskich, S. Milošević podkreślał konieczność osiągnięcia jedności narodowej i kreował swój wizerunek obrońcy praw serbskich. W celu zacieśnienia związków pomiędzy okręgami autonomicznymi a Belgradem podjął działania w kierunku zmiany konstytucji Serbii i Jugosławii, wszystko to działo się w asyście masowych mitingów polityczno-narodowych, organizowanych w Serbii²⁵.

Na początku stycznia 1988 roku na XII Plenum KC ZKJ S. Milošević sugerował nowelizację ustawy zasadniczej SFRJ i zapowiedział wprowadzenie poprawek do konstytucji Serbii. Podkreślił jednocześnie, że wszystkie zmiany powinny być *zgodnie z interesami serbskiego narodu*²⁶. Pozycja polityczna S. Miloševicia wzrosła wskutek słabości instytucji związanych z dowództwem nad armią jugosłowiańską (JNA). Przypomnijmy, że wedle niespisanej woli J. Tity właśnie wojsko miało stać na straży integralności Jugosławii²⁷. Po śmierci marszałka odpowiedzialność ta spadała na ówczesnego ministra obrony generała Nikolę Ljubičića i szefa Sztabu Generalnego, admirała Branka Mamulę. Bez wątplenia rosnące kontrowersje polityczne wewnątrz federacji wpływały także na nastroje wśród kadry dowódczej. W 1982 roku N. Ljubičić objął stanowisko cywilne, a później dał się poznać jako zwolennik S. Miloševicia. Z kolei B. Mamula, który sprawował funkcję ministra obrony do 15 maja 1988 roku, odszedł na emeryturę. Zastąpił go generał Veljko Kadrijević, który jednocześnie był ostatnim ministrem obrony narodowej socjalistycznej Jugosławii²⁸.

Do walki o „równoprawność” Serbii S. Milošević potrafił wykorzystać nie tylko sytuację w Kosowie, ale i kryzys gospodarczy w federacji. Konsolidacji jego zwolenników politycznych służyła także organizacja masowych zgromadzeń, tzw. mitingów oficjalnie nazywanych „wydarzeniami narodu”. Celem ich koordynacji powołano specjalny *Komitet do spraw protestów i solidarności z kosowskimi Serbami i Czarnogórcami*. Manifestacje były obliczone na zdestabilizowanie nieposłusznych wobec nowego lidera terenowych struktur partii. Demonstranci, tzw. *mitingaše*, stanowili dobrze zorganizowane grupy, które przewożono z miejsca na miejsce. Dzięki mitingom do szeregów zwolenników S. Miloševicia dołączały grupy o przekonaniach nacjonalistycznych, jak i zwykli zadymiarze. Szybko okazało się, że chcą

²⁵ S. P. Ramet, op. cit., s. 49–57; M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševicia. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX w.*, Kraków 2008, s. 73–74.

²⁶ S. Milošević, op. cit., s. 160.

²⁷ J. Broz Tito, *Autobiografska kazivanja*, t. 2. Beograd 1982, s. 222.

²⁸ B. Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000, s. 151–157.

utrzymać popularność wśród skrajnie nastawionych środowisk, przywódca musiał radykalizować swoją politykę. Mitingi z lat 1988–1989 umożliwiły mu przyciągnięcie zwolenników wśród Serbów z Wojwodiny, Kosowa czy Czarnogóry²⁹. Z drugiej strony w 1989 roku *mitingaše* podjęli nieudaną akcję zorganizowania manifestacji w Belgradzie. Fiasko działania te poniosły także w Lublanie, dokąd próbowano „wyeksportować” tzw. rewolucję antybiurokratyczną i wykorzystać ją do rozprawy z konkurentami S. Miloševića w kierownictwie ZKJ.

Celem manifestacji w Belgradzie, która miała odbyć się 29 stycznia 1989 roku, było osłabienie ówczesnego przewodniczącego ZKJ Stipe Šuvara. S. Šuvar chciał pozbyć się S. Miloševića z kierownictwa partyjnego³⁰. Z kolei miting w Lublanie (25 marca) był pomyślany jako sprzeciw wobec słoweńskiego poparcia dla albańskich górników strajkujących w kopalniach Kosowa. S. Milošević miał jednak niewielu zwolenników w samej Słowenii, a dowiezienia serbskich manifestantów spoza republiki było wówczas niemożliwe³¹.

W STRONĘ SERBOCENTRYCZNEJ SFRJ

Kiedy 30 grudnia 1988 roku upadł rząd federalny na czele z Brankiem Mikuliciem³², prezydium SFRJ, chcąc wzmocnić pozycję władz centralnych, zaproponowało S. Miloševićowi misję tworzenia nowego gabinetu jugosłowiańskiego. Serbski przywódca jednak odmówił a nowym premierem został Ante Marković (16 marca)³³. Na poziomie federacji S. Miloševića interesowało tylko jedno rozwiązanie: zmiany bądź nowelizacje konstytucji SFRJ i Statutu ZKJ, a zwłaszcza wprowadzenie zasady wybieralności na stanowiska partyjko-rządowe zgodnie z regułą *jeden człowiek, jeden głos*. Wprowadzenie takiego rozwiązania oznaczałoby podporządkowanie mniejszych narodów konstytutywnych woli Serbów, którzy byli najliczniej reprezentowani³⁴. Innymi słowy, gdy S. Milošević umocnił swoją pozycję w Serbii, Czarnogórze i wśród rodaków z Chorwacji oraz BiH uznał, że mógł doprowadzić do scentralizowania Jugosławii wedle wariantu narodowego. Myślał o wzmocnieniu pozycji Serbów w SFRJ, co w praktyce miało oznaczać dążenie do jej całościowego przekształcenia w federację o charakterze serbocentrycznym. Chodziło o osiągnięcie przez lud-

²⁹ R. Dizdarević, op. cit., s. 191–204; K. Nikolić, *Ili će Srbija*, s. 186–187; idem, „*Ne damo Kosovo*” — *ustavne promene u Srbiji 1989 (II)*, „Istorija 20 veka” 2012, nr 3, s. 176–179; R. Šćekić, „*Događanje naroda*” u *Crnoj gori. Političko-propagandni okvir*, „Matica” 2011 (wiosna), s. 303–319.

³⁰ R. Dizdarević, op. cit., s. 264, 226, 303–312. O konflikcie Šuvar–Milošević zob. S. Španović, *Kvadratura jugoslavenskog kruga*, Zagreb 1989, s. 17–21.

³¹ Zob. P. Żurek, *Słowenia w walce*, s. 71–72.

³² A. Lorenčič, *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988*, [w:] *Jugoslavija — Slovenija. Krize — reforme 1968–1988*, red. Z. Čepič, Ljubljana 2010, s. 274.

³³ R. Dizdarević, op. cit., s. 321–325.

³⁴ D. Jović, *Jugoslavija*, s. 459–460.

ność serbską takiej pozycji, jaką miała ona w warunkach scentralizowanej Jugosławii międzywojennej. Aspiracje S. Miloševića oczywiście kolidowały z narodowymi dążeniami kosowskich Albańczyków, Chorwatów czy Słoweńców. Tamtejsze elity polityczne postrzegały przyszłość ówczesnej Jugosławii w kontekście kontynuacji procesów decentralizacyjnych.

S. Milošević dążył do ustanowienia dominacji Serbów w federacji w oparciu o liczącą społeczność serbską, żyjącą poza granicami republiki Serbii. Gdy 27 lutego 1989 roku władze wprowadziły stan wyjątkowy w Kosowie, dzień później Serbowie z chorwackiego Kninu zorganizowali miting solidarności ze swoimi pobratymcami i poparli politykę S. Miloševića³⁵. Wydarzenie to korespondowało z nacjonalistyczną aktywizacją środowisk chorwackich, także tych związanych z partią komunistyczną — w tym samym czasie w Zagrzebiu Franjo Tuđman powołał Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną (HDZ)³⁶.

S. Miloševićowi nie udało się zmienić podstaw ustrojowych SFRJ, jego pole manewru ograniczało się do terytorium Serbii. I tak 28 marca Skupsztyzna Serbii uchwaliła poprawki do konstytucji republiki, które ograniczyły autonomię Kosowa i Wojwodiny. Poprzez ten manewr S. Milošević przejął faktyczną kontrolę nad dwoma głosami w Prezydium SFRJ, które wcześniej należały do przedstawicieli okręgów autonomicznych. W ten sposób w ramach Prezydium uformował się nieformalna frakcja polityczna, złożona z proserbsko nastawionych delegatów Serbii, Kosowa, Wojwodiny i Czarnogóry³⁷. S. Milošević wzmocnił także swoją pozycję, obejmując 8 maja 1989 roku stanowisko przewodniczącego Prezydium Serbii, w miejsce Petara Gračanina³⁸. Jak się później okazało, urząd ten był najwyższą funkcją, po którą ten polityk mógł sięgnąć w ramach SFRJ³⁹. Co więcej, w tym samym czasie S. Milošević musiał obawiać się wzrostu popularności premiera jugosłowiańskiego Ante Markovicia, którego śmiałe reformy gospodarcze były dobrze przyjmowane przez społeczeństwo⁴⁰.

Dnia 28 czerwca 1989 roku w miejscu pamięci Gazimestan, w trakcie obchodów 600-lecia bitwy na Kosowym Polu, S. Milošević wygłosił słynne przemówienie⁴¹. Część komentatorów uznała je za złowrogie⁴², szczególnie po słowach: *dzisiaj znowu prowadzimy bitwy i jesteśmy przed bitwami. One nie są zbrojne, chociaż i ta-*

³⁵ N. Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*, Zagreb 2005, s. 42.

³⁶ Š. Dunatov, *Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine*, „Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru” 2010, nr 52, s. 383–389.

³⁷ B. Jović, *Knjiga*, s. 41–51.

³⁸ „Borba” 1989, nr 128 (09.05.1989).

³⁹ S. Antonić, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd 2002, s. 98.

⁴⁰ B. Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Ljubljana 2002, s. 143–145; J. Prinčič, N. Borak, *Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991*, Ljubljana 2006, s. 545–552; por. M. J. Zacharias, *Komunizm, federacija, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 461–462.

⁴¹ J. Drnovšek, *Slovenci ne mrze Srbe*, „Vreme” 2000, nr 476, (16.02.2000).

⁴² *Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (1989–1998)*, Zagreb 1998, s. 6.

kie nie są jeszcze wykluczone. Wystąpienie było zwrócone ku Serbom, którzy w większości odebrali je pozytywnie jako zapowiedź przywrócenia Serbii „dostojności”⁴³. Określenie to było używane później wielokrotnie przez przywódcę i propagandę, aby pokreślić szczególną pozycję Serbów i Serbii w ramach Jugosławii⁴⁴. Dla władz pozostałych republik jugosłowiańskich i kierownictwa ZKJ była to jednak zapowiedź „bitew”, jakie S. Milošević zamierzał stoczyć z myślą o scentralizowaniu federacji i partii, w oparciu o najliczniejszy naród i największą terytorialnie republikę. S. Milošević zapowiadał walkę o taką Jugosławię, w której Serbia otrzyma silną pozycję polityczną i narodową. Oczywiście taka perspektywa była nie do przyjęcia dla chorwackich i słoweńskich federalistów.

Bezpośrednie starcie opcji centralistycznej z federalistyczną miało miejsce na XIV nadzwyczajnym Kongresie ZKJ, w belgradzkim gmachu *Sava Centar* (20–22 stycznia 1990 roku). Delegaci (ogółem 1457 osób) byli wybierani proporcjonalnie do liczby członków partii w poszczególnych republikach, co dawało przewagę największym narodom federacji. I tak, Serbię reprezentowało aż 564 osób, z kolei BiH 248, Chorwację 216, Macedonię 141, Słowenię 114 a Czarnogórę 99. Poza tym przybyło 68 delegatów JNA i 7 przedstawicieli organów federacyjnych. Podporządkowani w większości S. Miloševićowi serbscy komuniści odrzucili słoweński postulat przekształcenia ZKJ w „związek niezależnych związków republikańskich”. Przyszłość widzieli oni jedynie w scentralizowaniu zarządu nad partią w oparciu o zasadę „jeden człowiek jeden głos”. Aprobaty nie zyskała także chorwacko-słoweńska koncepcja potwierdzenia legitymizmu władzy w oparciu o wybory wielopartyjne⁴⁵. Także w poszczególnych komisjach każdy wniosek formułowany przez komunistów chorwackich czy słoweńskich był odrzucany przy aplauzie zwolenników S. Miloševicia⁴⁶. Przysłowiowym gwoździem do trumny ZKJ okazało się drugie plenarne posiedzenie, 22 stycznia. Zostało zwołane na wniosek strony słoweńskiej, która postanowiła ponownie przedstawić i przegłosować postulat powołanie „związku niezależnych związków republikańskich”. Także tym razem projekt został odrzucony, stosunkiem głosów 1159 do 169. Co ciekawe, rezultat tego głosowania pokazywał, że przeciwko słoweńskiej propozycji opowiedziała się spora część nieserbskich delegatów spoza Serbii i Słowenii. Można przypuszczać, że byli oni skłonni poprzeć centralizacyjne działania w ramach partii i federacji, za którymi optował także S. Milošević. Ostatecznie nie doszło jednak do żadnych wiążących decyzji w tej kwestii. Delegaci ze Słowenii i Chorwacji opuścili salę posiedzeń w proteście przeciwko blokowaniu ich propozycji przez stronę serbską, a pozbawiony kworum kongres przerwał obrady⁴⁷. S. Milošević również nie zrealizował żadnego ze swoich postulatów, przede wszystkim nie zdołał

⁴³ S. Milošević, *Prilog istoriji dvadesetog veka*, Beograd 2008, s. 23–26.

⁴⁴ P. Żurek, *Słowenia w walce*, s. 82, 165.

⁴⁵ D. Pauković, *Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada*, „Suvremene teme” 2008, t. 1, nr 1, s. 23–27.

⁴⁶ L. Silber, A. Little, *Smrt Jugoslavije*, Ljubljana 1996, s. 67.

⁴⁷ D. Pauković, op. cit., s. 28–29.

zapewnić Serbom dominującej pozycji w ZKJ⁴⁸. Fiasko tych prób było sygnałem, że dezaktualizacja hasła „słaba Serbia — mocna Jugosławia” była niemożliwa w ramach istniejących ówczesnie struktur SFRJ.

Generalnie w Prezydium SFRJ dominowały dwie koncepcje odnośnie do przyszłości federacji, oparte na reprezentacji chorwacko-słoweńskiej i serbskiego bloku⁴⁹. Obie były ogólne⁵⁰. Tzw. blok serbski opowiadał się za „koncepcją czystej federacji” lub „nowoczesnej federacji”, z jednej strony opartej na zasadzie równoprawności i suwerenności republik oraz narodów, z drugiej na silnym ośrodku centralnym o charakterze integrującym⁵¹. Z kolei koncepcja chorwacko-słoweńska przewidywała przekształcenie Jugosławii w konfederację niepodległych państw powiązanych ekonomicznie, prowadzących wspólną politykę zagraniczną i obronną. Problem stanowiły jednak kwestia granic i prawa praw mniejszości narodowych⁵². Podczas głosowania w Prezydium SFRJ, 10 października 1990, za projektem konfederacyjnym głosowali tylko dwaj reprezentanci Chorwacji i Słowenii. Reszta opowiedziała się za blokiem serbskim, w tym także delegaci Macedonii oraz BiH⁵³.

Pomimo tego sukcesu, w bloku serbskim zdawano sobie sprawę, że w federacji trudno byłoby zaprowadzić zmiany systemowe, oparte na centralizmie i zasadzie „jeden człowiek jeden głos”. S. Milošević rozumiał, że elity polityczne Chorwacji i Słowenii nie wyrażą zgody na to, aby Serbowie jako największy naród Jugosławii mieli prawo do największej liczby mandatów. Z drugiej strony zwolennicy prezydenta Serbii pracowali nad dalszym wzmocnieniem swojej pozycji w Prezydium SFRJ. Dnia 15 maja 1990 roku bliski współpracownik S. Miloševicia Borislav Jović zainaugurował swoją roczną kadencję na stanowisku kolegiального prezydenta federacji. Z jego dziennika dowiadujemy się, że już w czerwcu 1990 roku w ramach bloku serbskiego rozważano wariant „wyrzucenia” Słowenii i Chorwacji z Jugosławii. Jednocześnie ponoć myślano, jak doprowadzić do okrojenia terytorialnego Chorwacji, tak aby regiony zamieszkane w większości przez Serbów pozostały w SFRJ. Dopuszczano np. możliwość rozpisania referendum podczas którego obywatele mogliby się wypowiedzieć w sprawie swojej przynależności państwowej. Liderzy serbskiego bloku uważali, że cały ten proces można by przeprowadzić legalnie, na podstawie decyzji pojętych przez organa SFRJ. Z drugiej strony B. Jović nie ukrywa jednak, że w tym względzie liczone przede wszystkim na wsparcie ze strony JNA. Serbski polityk pisze zresztą, że to on był pomysłodawcą tak pojmowanej „idei o wyrzuceniu

⁴⁸ V. Meier, *Yugoslavia. A History of its demise*, London–New York 1999, s. 131; B. Jović, *Knjiga*, s. 53–55.

⁴⁹ Por. M. J. Zacharias, op. cit., s. 492–493.

⁵⁰ D. Rupel, *Skrivnost države*, Ljubljana 1992, s. 70.

⁵¹ S. Antonić, *Da li je konfederacija mogla spasiti Jugoslaviju?*, „Sociološki pregled” 1994, t. 28, nr 2, s. 265–266; B. Jović, *Poslednji*, s. 203, 212.

⁵² M. Žagar, *Kakšna je perspektiva jugoslovanske skupnosti*, „Teorija in Praksa” 1990, t. 27, nr 12, s. 1501–1502.

⁵³ J. Drnovšek, *Moja resnica*, Ljubljana 1996, s. 212.

Słowenii i Chorwacji”, a pierwszą osobą z którą na ten temat rozmawiał miał być Veljko Kadijević. Choć generał ponoć początkowo sprzyjał tej koncepcji, szybko się z niej wycofał. Ostatecznie uznał, że działania militarne mogły nastąpić dopiero po odpowiednich decyzjach politycznych, podjętych przez nadrzędne organy federacji.

Jak wynika z zapisków B. Jovicia, już latem 1990 roku S. Milošević rozmawiał z nim o ewentualnym stworzeniu nowego pod względem ustrojowym i terytorialnym państwa jugosłowiańskiego, sankcjonującego przewagę polityczną Serbów. Nie ukrywano, że do realizacji tej koncepcji należało wykorzystać oddziały JNA. Problemem było jednak nadal chwiejne wsparcie ze strony kadry dowódczej, która zdaniem B. Jovicia wahała się pomiędzy serbocentryzmem a titoizmem⁵⁴.

Elity polityczne SFRJ zdawały sobie sprawę, że upadek systemu komunistycznego w Europie przyspieszał proces rozpadu titowskiej Jugosławii. Od 1989 roku w federacji zaczęły powstawać nowe partie polityczne. Pluralizm polityczny stał się faktem i w dużej mierze był oparty na aktywizacji środowisk nacjonalistycznych. W związku z przygotowaniem do pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Serbii, w dniach 16–18 lipca 1990 roku w Belgradzie odbył się kongres ZKSR, podczas którego S. Milošević ogłosił stworzenie Serbskiej Partii Socjalistycznej (SPS). Dzięki kontrolowanym mediom i agresywnej kampanii wyborczej, 9 grudnia 1990 roku został wybrany na prezydenta Serbii, a jego partia zdobyła większość w parlamencie⁵⁵. Polityka władz była już wówczas nakierowana na rozpad istniejących struktur SFRJ. I tak, 28 grudnia 1990 roku Skupsztyzna Serbii bez wiedzy premiera A. Markovicia przyjęła dyrektywę umożliwiającą Narodowemu Banku Serbii przejęcie 1,4 miliardów dolarów od Narodowego Banku Jugosławii. Decyzja ta oznaczała katastrofę dla budżetu SFRJ i spowodowała fiasko reform sygnowanych przez rząd federacji. Premier jugosłowiański określał działania władz serbskich mianem „akt likwidacji Jugosławii”⁵⁶.

PODPORZĄDKOWANIE JNA POLITYCE SERBII UKŁADY I PAKTY S. MILOŠEVICIA

Kluczem do ostatecznego rozbicia Jugosławii okazały się jednak nieformalne porozumienia, zawarte pomiędzy Serbią, Słowenią i Chorwacją. Należy podkreślić, że w tym przypadku S. Milošević przyjął styl działania, zaproponowany mu przez stronę słoweńsko-chorwacką⁵⁷. I tak, 24 stycznia 1991 roku w Belgradzie z inicjatywy słoweńskiej doszło do ustaleń, które później określono mianem paktu Kučan–Milošević.

⁵⁴ B. Jović, *Poslednji dani SFRJ*, op. cit., s. 159–166.

⁵⁵ Por. V. Goati, *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990 do 2013 i u SRJ od 1992 do 2003*, Beograd 2013, s. 23–33; Zob. M. Korzeniewska-Wiszniewska, op. cit., s. 78–95.

⁵⁶ P. Tašić, *Kako sam branio Antu Markovića*, Skopje 1993, s. 57–65; zob. B. Jović, *Poslednji dani SFRJ*, op. cit., s. 233–234.

⁵⁷ J. Drnovšek, op. cit., s. 217–219.

W zamian za wstępną zgodę na secesję Słowenii z federacji, serbski prezydent miał zyskać akceptację ze strony Milana Kučana, że nie sprzeciwi się on działaniom w kierunku zjednoczenia politycznego ludności serbskiej w myśl idei „wszyscy Serbowie w jednym państwie”⁵⁸. Strona chorwacka była wzburzona tymi uzgodnieniami⁵⁹, ale sama także podjęła próby pertraktacji ze S. Miloševićem⁶⁰, co zaowocowało spotkaniami Tuđman–Milošević w Karađorđevie i Tikvešu (marzec–kwiecień 1991). Za wspólną płaszczyznę do rozmów obaj przywódcy przyjęli kwestię przyszłości BiH jako niezależnego państwa, a zwłaszcza rewizję jej granic, wyznaczonych w czasach socjalistycznej Jugosławii⁶¹.

Bez wątpienia, realizacja planów zakładających tworzenie serbocentrycznej Jugosławii zależała od wsparcia militarnego. Wiosną 1991 roku serbski prezydent rozmawiał z dowództwem JNA o podjęciu działań zbrojnych w celu zabezpieczenia serbskich interesów w związku z secesjonistycznymi działaniami władz Słowenii i Chorwacji. Oczekiwał on, że oddziały armii jugosłowiańskiej przegrupują się tak, aby obsadzić obszar wzdłuż linii Karlobag–Ogulin–Karlovac–Virovitica⁶², który miał stanowić podstawę nowej „serbskiej granicy Jugosławii”. Jak wynika ze wspomnień B. Jovicia, S. Milošević nie miał jednak wówczas realnego wpływu na stanowiska dowódców JNA, a z niektórymi był nawet skonfliktowany. Generałowie V. Kadrijević i Blagoje Adžić (naczelnik Sztabu Generalnego JNA) nie uznawali zwierzchnictwa prezydenta Serbii, co więcej opowiadali się za obroną spójności Jugosławii. Z kolei S. Milošević uważał te dążenia za nierealne i anachroniczne. Należy stwierdzić, że prezydent Serbii nie był też odpowiedzialny za wydanie rozkazu zaatakowania Słowenii przez JNA⁶³. Co więcej, że był on przekonany co do fiaska operacji, za którą stali V. Kadrijević i B. Adžić. Kompromitacja działań JNA okazała się zresztą na rękę S. Miloševićowi, który wkrótce przejął kontrolę nad armią⁶⁴.

Wraz z wybuchem działań wojennych w Chorwacji, latem 1991 roku, S. Milošević żądał od dowództwa, aby JNA złamała opór Chorwatów i zabezpieczyła „serbskie granice”. Problemem był jednak dla niego konflikt z V. Kadrijevićem, którego uznawał za niezdolnego do dowodzenia w warunkach wojennych. Z kolei generał jugosłowiański zarzucał S. Miloševićowi, że w nieuzasadniony sposób kreował się na przed-

⁵⁸ B. Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, cz. 2: *Slovenci in federacija*, „Viri” 2008, t. 18, s. 268.

⁵⁹ B. Repe, *Milan Kučan. Prvi predsednik*, Ljubljana 2015, s. 329–330.

⁶⁰ M. Kučan, *Otpor srboslaviji* (wywiad dla Radia Wolna Europa; 27.02.2008), <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045269.html> [dostęp: 27.01.2021].

⁶¹ P. Žurek, *Bośnia i Hercegowina w wizji politycznej Franjo Tuđmana*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton — przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2011, s. 13–24; N. Malcolm, *Povijest Bosne. Kratki pregled*, Zagreb–Sarajevo 1995, s. 290–296; M. Tuđman, I. Bilić, *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991–1995*, Zagreb 2005, s. 25.

⁶² B. Jović, *Poslednji*, s. 262, 322–325, 339–341.

⁶³ P. Žurek, *Slovenia w walce*, s. 185–188.

⁶⁴ B. Jović, *Poslednji*, s. 262–263; 349.

stawiciela wszystkich Serbów. Krytykował go, że w sytuacji gdy obywatele Serbii ginęli na wojnie, w jednostkach JNA czy oddziałach paramilitarnych, jej prezydent podkreślał iż nie była ona stroną konfliktu. V. Kadijević nie kwestionował celów, jakie S. Milošević wyznaczył Serbom w Chorwacji oraz BiH, ale uważał, że Serbia powinna być oficjalną stroną trwających tam działań wojennych⁶⁵. O sile konfliktu personalnego Milošević–Kadijević świadczyła rozmowa między prezydentem a admirałem B. Mamulą, podczas której wojskowy odmówił wsparcia dla projektu odwołania kłopotliwego generała. Admirał oświadczył, że jedynym ratunkiem dla Jugosławii były dymisje przywódców wszystkich republik, w tym także i S. Miloševicia, co miało rozsierdzić serbskiego prezydenta: *Dlaczego ja? Ja jestem jedyny, który popiera armię i broni Jugosławii*⁶⁶.

W następstwie klęski JNA w Słowenii, a także krytyki poczynań oddziałów jugosłowiańskich w Chorwacji, V. Kadijević postanowił jednak podporządkować się prezydentowi. Wojsko jugosłowiańskie znalazło się w krytycznej sytuacji, było odcięte od środków budżetowych i napływu poborowych. Dowódca dostrzegł w S. Miloševiciu „sponsora”, który miał podporządkować resztki armii jugosłowiańskiej nowemu państwu i tym samym zapewnić jej byt⁶⁷. Na zmianę postawy generałów V. Kadijevicia i B. Adžicia wobec prezydenta Serbii we wrześniu 1991 roku zwrócił uwagę ówczesny minister spraw zagranicznych Czarnogóry Nikola Samardžić: *z przerażeniem zauważyłem, iż obaj obecni generałowie są zwykłymi sługami Slobodana Miloševicia, że mu się podlizują i potwierdzają wszystko, co on mówi*⁶⁸. Serbski prezydent wykorzystał tę sytuację, aby scementować swoje wpływy we wszystkich serbskich środowiskach wojskowych i zdobyć ich wsparcie dla planu stworzenia serbocentrycznego państwa jugosłowiańskiego. Poddańczość V. Kadijevicia i B. Adžicia wobec niego wzrosła do tego stopnia, że już jesienią 1991 roku naczelne dowództwo JNA oficjalnie opowiadało się za stworzeniem „nowego państwa jugosłowiańskiego”, które miało się przeciwstawić „destruktorom starej Jugosławii”⁶⁹.

KONCEPCJA ZJEDNOCZENIA WSZYSTKICH ZIEM SERBSKICH WOKÓŁ ZWIĄZKOWEJ REPUBLIKI JUGOSŁAWII

Na początku kwietnia 1992 roku Dobrica Ćosić, namawiany przez swoich zwolenników, skierował do S. Miloševicia petycję z postulatem ścisłego zjednoczenia Serbii

⁶⁵ D. Vukšić, *JNA i raspad Jugoslavije*, Beograd 2006, s. 240–242.

⁶⁶ B. Mamula, op. cit., s. 224–227.

⁶⁷ S. Mesić, *Milošević je bio Kadijevićev sponzor* (wywiad dla Radia Wolna Europa; 03.11.2014), <http://www.slobodnaevropa.org/a/mesic-milosevic-je-bio-kadijevicev-sponzor/26671853.html> [dostęp: 27.01.2021].

⁶⁸ N. J. Samardžić, *Svjedočenje u Hagu — Prikaz agresije JNA na Dubrovnik 1991*, <http://www.montenegro.org.au/kapetanuhagu.html> [dostęp: 27.01.2021].

⁶⁹ V. Kadijević, *Moje viđenje raspada*, Beograd 1993, s. 103–104.

z Czarnogórą. Uważał on także, że należało powiązać Serbię z Serbami z BiH oraz Chorwacji, przy poszanowaniu zasad pluralizmu politycznego i poprzez osiągnięcie ogólnonarodowego konsensusu. Według D. Ćosicia, ideologa *charakter i formę nowego państwa zweryfikuje się ogólnonarodową wolą*, a JNA powinna być jak najszybciej „przemianowana” w serbską armię⁷⁰. Dnia 27 kwietnia 1992 roku z inicjatywy Slobodana Miloševića proklamowano Związkową Republikę Jugosławię [Savezna Republika Jugoslavija] (SRJ), co ostatecznie przekreśliło istnienie SFRJ⁷¹. Jej siły zbrojne, powołane 20 maja 1992 roku, nosiły nazwę Wojsko Jugosławii (*Vojska Jugoslavije*). Oddziały JNA, działające w Chorwacji oraz BiH w większości zostały wchłonięte przez lokalne wojska, złożone z ludności serbskiej⁷². Na pierwszego prezydenta SRJ został wybrany Dobrica Ćosić. Małżonka i najbliższa powiernica S. Miloševića Mirjana Mira Marković wspominała: *To była idea Slobodana. [...] Myślę, że zdecydował się na Ćosicia dlatego, że ten miał poważanie wśród intelektualistów i w narodzie, jako pisarz o wyrazistej narodowej orientacji, ale nie nacjonalistycznej oczywiście*⁷³. Co ciekawe, początkowo Dobrica Ćosić nie był zadowolony z nieserbskiej nazwy i formy nowego państwa: *Ta Jugosławia jest ideologiczną pozostałością komunistycznej, titoistycznej Jugosławii*⁷⁴. W tej sprawie szybko jednak zmienił zdanie, po objęciu stanowiska prezydenta stwierdził, że *trzecia Jugosławia jest we wszystkim negacją Jugosławii Tity [...]. Trzecia Jugosławia, którą tworzą federacja Serbii i Czarnogóry, może stać się federacją lub konfederacją wszystkich ziem serbskich i pozostałych narodów południowosłowiańskich*⁷⁵. Można uznać, że w przekonaniu D. Ćosicia, SRJ została stworzona jako przeciwieństwo, antyteza titońskiej Jugosławii, której władze hołdowały polityce osłabiania Serbii i narodu serbskiego. Co więcej, z jego słów można wyciągnąć wniosek, że państwo to zostało powołane z myślą o tym, że odegra rolę „serbskiego Piemontu” wobec społeczności serbskich, pozostających poza jego granicami, z Republiki Serbskiej Krajiny czy Republiki Serbskiej Bośni i Hercegowiny. Przesłanie to odnaleźć można także w programie SPS, datowanym na październik 1992 roku: *Umożliwiona jest uprawniona troska o Serbów spoza Serbii i stworzona instytucjonalna możliwość, że w przyszłości do Związkowej Republiki Jugosławii przystąpią Krajina i Serbska Republika Bośni i Hercegowiny*⁷⁶. Prawno-ustrojowa możliwość inkorporacji tych krain do Jugosławii

⁷⁰ D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1992–1993)*, Beograd 2004, s. 34–42.

⁷¹ J. Wojnicki, *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych w państwach postjugosłowiańskich*, Pułtusk 2007, s. 64–65.

⁷² D. Marijan, *Słom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987–1992*, Zagreb 2008, s. 399–400.

⁷³ M. Marković, *Bilo je to ovako*, t. 1, Beograd 2015, s. 374; O wpływie S. Miloševića na wybór D. Ćosicia zob. M. Korzeniewska-Wiszniewska, op. cit., s. 143.

⁷⁴ Zob. D. Ćosić, op. cit., s. 46–47.

⁷⁵ B. Zieliński, *Serbski Mesjasz. Rozmowa z Dobricą Ćosiciem, prezydentem Jugosławii*, „Wprost” 1992, nr 42, s. 52.

⁷⁶ Cytat za N. B. Popović, *Savremeni dokumenti o srpskom nacionalnom i državnom pitanju*, [w:] *VELIKA SRBIJA. Istine, zablude, zloupotrebe*, red. V. Krestić, M. Nedić, Beograd 2003, s. 391.

została uwzględniona także w Konstytucji SRJ: *Związkową Republikę Jugosławii tworzą Republika Serbia i Republika Czarnogóra jako republiki członkowskie. Do Związkowej Republiki Jugosławii mogą przystąpić inne republiki członkowskie w zgodzie z tą konstytucją*⁷⁷. Jak stwierdził dwadzieścia lat później D. Ćosić, *serbskie republiki w Chorwacji i Bośni zostały stworzone w sytuacji egzystencjalnego zagrożenia serbskiego narodu, na podstawie jego autonomicznej woli politycznej, z perspektywą przyłączenia się do Serbii i SRJ. Jednak na poziomie władz państwowych nikt tego projektu nie sformował. Tylko niektórzy politycy i intelektualiści mówili o Związku Ziemi Serbskich, oni i Czarnogórę uważali za państwo serbskiego narodu*⁷⁸.

Według Miry Marković S. Milošević, jako „ideolog trzeciej Jugosławii” był pomysłodawcą nowego państwa, które zachowało starą nazwę. W jego wizji SRJ miała być „czynnikiem politycznej stabilności i pokoju w regionie”, a także rozwoju cywilizacyjnego i dobrobytu gospodarczego⁷⁹. Przyjmując te argumenty można postawić hipotezę, że S. Milošević, nawiązując do jugosławizmu z jednej strony chciał przedstawić siebie jako obrońcę SFRJ, a z drugiej jako kontynuatora idei koncepcji serbocentryzmu, wyrastającej z tradycji międzywojennej Jugosławii. Do tych dwóch tradycji państwowości jugosłowiańskiej odnosiły się symbole SRJ: hymn państwowy „Hej, Sloveni”, zaadaptowany z czasów socjalistycznych i symbol dwugłowego orła, utożsamianego z symboliką królestwa Karađorđevićów. Uwagę zwracała także oficjalna nazwa nowego państwa, w której nie wykorzystano terminu federacja, a pojęcie związek semantycznie jest nacechowany centralizmem.

W swoim ostatnim wywiadzie, udzielonym Telewizji *Palma* w grudniu 2000 roku, S. Milošević nawiązał do Deklaracji o uchwaleniu konstytucji SRJ (27 kwietnia 1992). Jak stwierdził:

w Deklaracji powiedziano, że SFJ nie ma pretensji terytorialnych w stosunku do byłych republik dawnej SFRJ. My pomagaliśmy swojemu narodowi i w Chorwacji i w Bośni i Hercegowinie przekonani, że środkami politycznymi i negocjacjami można dojść do sprawiedliwych rozwiązań. A pomagaliśmy im i materialnie, i pomagaliśmy im w wojnach, które prowadzili, aby przetrwać, właśnie, aby umożliwić takie rozwiązania⁸⁰.

Choć w chwili udzielania tego wywiadu S. Milošević był u kresu swojej kariery politycznej, pozostał wierny swojej retoryce miłośnika pokoju i starał się przekonać widzów, że jego polityka jako prezydenta Serbii i SRJ nie powinna być kojarzona ze zbrodniami wojennymi⁸¹.

⁷⁷ „Službeni list SRJ” 1992, nr 1 (27.04.1992), s. 1.

⁷⁸ D. Ćosić, *Srpska politika u drugoj polovini XX veka*, [w:] *VELIKA SRBIJA*, s. 51.

⁷⁹ M. Marković, op. cit., s. 372.

⁸⁰ *Zadnji intervju Milosevica pre Haga, decembar 2000*, <https://www.youtube.com/watch?v=uUUOtNKMx34> [dostęp: 27.01.2021].

⁸¹ N. B. Popović, op. cit., s. 390–391; Zob. P. Żurek, *Styl i frazeologia języka polityki przemówień Slobodana Miloševića z lat 1984–1989*, [w:] *Rozwarstwienia stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie*, red. A. J. Bluszcz, D. Tkaczewski, Katowice 1996, s. 151–156.

Oczywiście można postawić pytanie, czy Slobodan Milošević, w obliczu rozpadu SFRJ miał do wyboru inne opcje oprócz polityki zmierzającej do inkorporacji wszystkich ziem serbskich z SRJ? Czy jakkolwiek serbski rząd mógłby wówczas zawrzeć z sąsiadami porozumienie na wzór węgierskiego Traktatu w Trianon i pozostawić skupiska Serbów poza wspólnym państwem? Na pewno Serbowie, mający na względzie swoje doświadczenia historyczne, odnoszące się do okupacji osmańskiej, zbrodni podczas II wojny światowej (NDH) czy przymusowej ekspatriacji z Kosowa obawiali się egzystencji poza macierzą. Tym bardziej, że po stronie chorwackiej politykę inkorporacji prowadził w BiH Franjo Tuđman (Herceg-Bosna), z kolei Muzułmanie bośniaccy na czele z Aliją Izetbegovićem konsolidowali się wokół idei boszniackiej (*bošnjactvo*). Przystępując do wspierania irredentyzmów serbskich w byłej Jugosławii, S. Milošević liczył na to, że tzw. wspólnota międzynarodowa w dłuższej perspektywie zaakceptuje tę politykę faktów dokonanych. Tak się jednak nie stało. Kres Republiki Serbskiej Krajiny w roku 1995 i bombardowania SRJ przez NATO cztery lata później przyczyniły się do utraty Kosowa oraz ostatecznego upadku reżimu S. Miloševića. Jego proces przed Trybunałem w Hadze i rozwiązanie w roku 2002 związku jugosłowiańskiego ostatecznie przekreśliły marzenia o budowaniu silnej politycznie Serbii w powiązaniu z planami zbierania wedle kryterium narodowego ziem znajdujących się poza jej granicami.

BIBLIOGRAFIA

- Antonić Slobodan, *Da li je konfederacija mogla spasiti Jugoslaviju?*, „Sociološki pregled” 1994, t. 28, nr 2.
- Antonić Slobodan, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd 2002.
- Bakić Jova, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Beograd 2001.
- Barić Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*, Zagreb 2005.
- „Borba” 1989, nr 128 (09.05.1989).
- Broz Tito Josip, *Autobiografska kazivanja*, t. 2. Beograd 1982.
- Cohen Lenard, *Serpent in the bosom. The Rise and fall of Slobodan Milošević*, Boulder 2001.
- Ćosić Dobrica, *Srpska politika u drugoj polovini XX veka*, [w:] *VELIKA SRBIJA. Istine, zablude, zloupotrebe*, red. V. Krestić, M. Nedić, Beograd 2003.
- Ćosić Dobrica, *Piščevi zapisi (1992–1993)*, Beograd 2004.
- Ćosić Dobrica, *Kosovo*, Beograd 2004.
- Dizdarević Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sarajevo 2000.
- Drnovšek Janez, *Moja resnica*, Ljubljana 1996.
- Drnovšek Janez, *Slovenci ne mrze Srbe*, „Vreme”, nr 476, 16 lutego 2000.
- Dunatov Šime, *Začetcu višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine*, „Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru” 2010, nr 52.
- Goati Vladimir, *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990 do 2013 i u SRJ od 1992 do 2003*, Beograd 2013.
- Jović Borisav, *Knjiga o Miloševiću*, Beograd 2001.
- Jović Dejan, *Jugoslavija — država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)*, Zagreb 2003.
- Jović Dejan, *Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije*, [w:] *Slobodan Milošević: Put ka vlasti*, red. D. Jović, M. Pavlović, V. Petrović, Beograd 2008.

- Kadijević Veljko, *Moje viđenje raspada*, Beograd 1993.
- Korzeniewska-Wiszniewska Mirella, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića. Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii w latach dziewięćdziesiątych XX w.*, Kraków 2008.
- Kovanje antijugoslovenske zavere, t. 1, Beograd 2006.
- Kronologija rata. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (1989–1998), Zagreb 1998.
- Kučan Milan, *Otpor srboslaviji* (wywiad dla Radia Wolna Europa; 27.02.2008), <http://www.slobodnaevropa.org/content/article/1045269.html> [dostęp: 27.01.2021].
- Lorenčič Aleksander, *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988*, [w:] *Jugoslavija–Slovenija. Krize-reforme 1968–1988*, red. Z. Čepič, Ljubljana 2010.
- Malcolm Noel, *Povijest Bosne. Kratki pregled*, Zagreb–Sarajevo 1995.
- Mamula Branko, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000.
- Marijan Davor, *Slom Titove armije. Jugoslavenska narodna armija i raspad Jugoslavije 1987–1992*, Zagreb 2008.
- Marković Mira, *Bilo je to ovako*, t. 1, Beograd 2015.
- Meier Viktor, *Yugoslavia. A History of its Demise*, London–New York 1999.
- Mesić Stipe, *Milošević je bio Kadijevićev sponzor* (wywiad dla Radia Wolna Europa; 03.11.2014), <http://www.slobodnaevropa.org/a/mesic-milosevic-je-bio-kadijevicev-sponzor/26671853.html> [dostęp: 27.01.2021].
- Mihailović Kosta, Krestić Vasilije, „Memorandum SANU”. *Odgovori na kritike, SANU*, Beograd 1995.
- Mihailović Kosta, Krestić Vasilije, „Memorandum SANU”. *Pod udarima politike*, Borba, Beograd 2002.
- Milosavljević Olivera, *Jedno (ne)razumevanje Jugoslavije: Ranković na prekretnici*, [w:] *Dijalog povjesničara istoričara*, Zagreb 2005.
- Milošević Slobodan, *Czas rozstrzygnięć*, Warszawa 1990.
- Milošević Slobodan, *Prilog istoriji dvadesetog veka*, Beograd 2008.
- [Milošević Slobodan], *Zadnji intervju Miloševića pre Haga*, decembar 2000, <https://www.youtube.com/watch?v=uUUOtNKMx34> [dostęp: 27.01.2021].
- Nikolić Kosta, „Niko ne sme da vas bije”. *Slobodan Milošević u Kosovu Polju 24–25. april 1987*, Beograd 2006.
- Nikolić Kosta, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista*, „Istorija 20 veka” 2006, nr 1.
- Nikolić Kosta, „Ili će Srbija biti republika, ili će prestati da postoji” — *ustavne promene u Srbiji 1989*, „Istorija 20 veka” 2021, nr 2.
- Nikolić Kosta, „Ne damo Kosovo” — *ustavne promene u Srbiji 1989 (II)*, „Istorija 20 veka” 2012, nr 3.
- Nikolić Kosta, *Srpska književnost i politika 1945–1991*, Beograd 2012.
- „Nova Hrvatska”, 1989, nr 31, s. 97.
- Pauković Davor, *Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada*, „Suvremene teme” 2008, t. 1, nr 1.
- Perović Latinka, *Dominantna i neželjena elita. Beleske o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX–XXI vek)*, Beograd 2015.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije*, t. 3, Beograd 1988.
- Popović Nikola B., *Savremeni dokumenti o srpskom nacionalnom i državnom pitanju*, [w:] *VELIKA SRBIJA. Istine, zablude, zloupotrebe*, red. V. Krestić, M. Nedić, Beograd 2003.
- Prinčič Jože, Borak Neven, *Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991*, Ljubljana 2006.
- Proces Slobodana Miloševića (IT-02-54), Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti, przesłuchanie Mihailo Markovicia* (17.11.2004), *Fond za humanitarno pravo*.
- Proces Slobodana Miloševića (IT-02-54), Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti, przesłuchanie Kosty Mihailovicia* (16.12.2004), *Fond za humanitarno pravo*.
- Proces Slobodana Miloševića (IT-02-54), Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti, przesłuchanie Kosty Mihailovicia* (17.12.2004), *Fond za humanitarno pravo*.
- Ramet Sabrina, *Balkanski Babilon. Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićeva pada*, Zagreb 2005.

- Repe Božo, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Ljubljana 2002.
- Repe Božo, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, cz. II: *Slovenci in federacija*, „Viri” 2003, t. 18.
- Repe Božo, *Milan Kučan. Prvi predsednik*, Ljubljana 2015.
- Rupel Dimitrij, *Skrivnost države*, Ljubljana 1992.
- Samardžić Miroslav, *General Draža Mihailović i opšta istorija četničkog pokreta*, t. 1, Kragujevac 2005.
- Samardžić Nikola J., *Svjedočenje u Hagu — Prikaz agresije JNA na Dubrovnik 1991*, <http://www.monte-negro.org.au/kapetanuhagu.html> [dostęp: 27.01.2021].
- Sell Louis, *Slobodan Milosevic and the destruction of Yugoslavia*, Durham 2002.
- Silber Laura, Little Allan, *Smrt Jugoslavije*, Ljubljana 1996.
- Sljepčević Đoko, *Jugoslavija uoči i za vreme drugog svetskog rata*, Minhen 1978.
- „Službeni list SRJ” 1992, nr 1 (27.04.1992).
- Stambolić Ivan, *Put u bespuće*, Beograd 1995.
- Stevanović Vidosav, *Dnevnik samoće*, Beograd 2011.
- Šćekić Radenko, „Događanje naroda“ u Crnoj gori. *Političko-propagandni okvir*, „Matica” 2011 (wiosna).
- Španović Srđan, *Kvadratura jugoslavenskog kruga*, Zagreb 1989.
- Tašić Predrag, *Kako sam branio Antu Markovića*, Skopje 1993.
- Targalski Jerzy, *Kres jugokomunizmu*, Poznań 2011.
- Tuđman Miroslav, Bilić Ivan, *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991–1995*, Zagreb 2005.
- Vukšić Dragan, *JNA i raspad Jugoslavije*, Beograd 2006.
- Wojnicki Jacek, *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych w państwach postjugosłowiańskich*, Pułtusk 2007.
- Zacharias Michał J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004.
- Zieliński Bogusław, *Serbski Mesjasz. Rozmowa z Dobricą Ćosićem, prezydentem Jugosławii*, „Wprost” 1992, nr 42.
- Žagar Mitja, *Kakšna je perspektiva jugoslovanske skupnosti*, „Teorija in Praksa” 1990, t. 27, nr 12.
- Žurek Piotr, *Styl i frazeologia języka polityki przemówień Slobodana Miloševića z lat 1984–1989*, [w:] *Rozwarstwienia stylistyczne języków słowiańskich. Style funkcjonalne i stylizacje literackie*, red. A. J. Bluszcz, D. Tkaczewski, Katowice 1996.
- Žurek Piotr, *Bośnia i Hercegowina w wizji politycznej Franjo Tuđmana*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton — przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2011.
- Žurek Piotr, *Słowenia w walce o niepodległość (1980–1992). Wyjść z cienia Jugosławii*, Kraków 2019.